

O PAGO DOS ENTERROS EN MESÍA: DON, SOLIDARIEDADE E RECIPROCIDADE SOCIAL

Rafael Quintía Pereira

*Licenciado en Antropoloxía Social e Cultural, Licenciado en Ciencias Empresariais e
Presidente da Sociedade Antropolóxica Galega*

Sumario

No presente traballo facemos un estudo pormenorizado da tradición que existe no concello coruñés de Mesía mediante a cal os veciños das parroquias contribúen con doazóns ó pago dos enterros dos seus conveciños. A práctica ritual, hoxe en vías de desaparición, supón un interesante xeito de mutualidade ou seguro comunitario fronte ós gastos do falecemento e desprégase como un proceso social total que fomenta e reforza as relacións de solidariedade veciñal e a trama social da comunidade parroquial.

Palabras clave: don, enterro, solidariedade, reciprocidade, trama social, Mesía, Potlach, Kula

Abstract

This paper carries out a detailed study of the existing tradition in the Mesia council of Coruna whereby the neighbours of the various parishes contribute with donations towards the payment of burials of other neighbours. This ritual practice currently in danger of existence, proposes an interesting way of insurance, or community safeguard, against the expenses incurred by the death, and it unfolds as a total social process that foment and reinforces solidarity amongst neighbours and the wider social fabric of a parish community.

Keywords: Donation, burial, solidarity, reciprocity, social fabric, Mesia, Potlach, Kula

Introdución

Dicía Maurice Godelier que para construír unha sociedade é necesario que unha certa cantidade de individuos e de grupos se recoñezan unha identidade común, que estean unidos por relacións de dependencia material, política e simbólica que fagan que cada un, ata certo punto, contribúa a reproducirlos outros e dependa dos outros para reproducirse, así como tamén contribúan a producir un todo que os conteña e que os

supere a cada un por separado. Malia o dito, isto non significa que pola natureza mesma das relacións de dependencia recíproca eses individuos e eses grupos pertencentes a unha mesma sociedade non se atopen divididos entre si por intereses opostos e que en certos contextos non se opoñan violentamente uns ós outros. As contradicións e os conflitos forman, xa que logo, parte do funcionamento normal das sociedades. Di

Godelier que os homes non só viven en sociedade senón que producen sociedade para vivir, e para producir unha sociedade cómpre combinar tres bases: hai que dar certas cousas, hai que intercambiar outras e algunhas hai que conservarlas no posible. Diso imos falar: de dar e de intercambiar cousas, do don e do contradón.

O pago dos enterros en Mesía

Se ben este tipo de prácticas de solidariedade social se deron, e aínda se dan, en moitos outros lugares de Galicia, por motivos prácticos á hora de face-lo traballo de campo, e porque aínda é unha tradición viva nesta zona do país, escollemos como mostra para facer este traballo de investigación un concello en concreto: o concello coruñés de Mesía, e centrámo-las nosas entrevistas fundamentalmente na parroquia de San Cristovo de Mesía, que é a segunda en número de poboación e a que dá nome ó concello.

Os resultados obtidos poden ser extrapolables a outras comunidades galegas onde existían, ou existen, prácticas similares pois este mecanismo de solidariedade non era exclusivo de Mesía. Por último, e respecto á metodoloxía do traballo, en repetidas ocasións farei uso neste artigo do *verbatim* (respectando a variante dialectal da zona) pois servírame para darlles voz ós meus informantes e para expresar e resumir de xeito conciso a súa particular visión sobre o proceso social que aquí imos debullar alternando, deste xeito, unha visión emic e etic sobre o obxecto de estudo.

No concello de Mesía, provincia da Coruña, cada vez que se produce un falecemento os veciños da parroquia doan á familia do finado unha cantidade de diñeiro para contribuír ós gastos do enterro. Este don ou doazón, que hoxe é en forma monetaria, era ata os anos 70 en especie. Cando morre un membro dunha casa —lémbrese que o concepto de casa en Galicia non é igual a familia, pois membros dunha mesma familia poden conformar varias casas—ponse en marcha o mecanismo ritual e relixioso do velorio e do enterro, pero á vez, actívase outro mecanismo que podemos chamar económico ou comercial que é o motivo deste traballo. O morto, nas parroquias rurais de Mesía, vélese na casa. Os veciños da parroquia, e de fóra da parroquia, achéganse ó velorio na casa do finado para honra-lo morto e visitar e acompañalos familiares do finado. É neste momento, ou o día do enterro antes da saída cara ó cemiterio, cando se produce a doazón. Un membro da casa do finado é o encargado de tomar nota “do que dá” cada veciño. Estes apuntamentos fanse nun caderno específica ou ben no libro de firmas que

se dispón para o velorio. Cada veciño dá unha cantidade que máis ou menos está estipulada socialmente como o correcto, aínda que sempre hai quen dá máis do normal e quen dá menos. En todo caso, na medida que un dea recibirá no futuro.

Quen dá?

Un dato importante é que o que dá non o fai a título persoal, senón que representa a súa casa. Non son, pois, os meros individuos da comunidade os que se obrigan mutuamente, senón as colectividades na forma de familia ou de casa. Son as casas e as familias as que se obrigan mutuamente, as que ceden os bens e contraen as obrigas do contradón cando acontece a falecemento dun membro da casa que previamente nos doou.

Cando se dá?

A diferenza do que ocorre nalgúnhas das cerimoniais ou rituais de reciprocidade estudados pola antropoloxía clásica, no caso do copago dos enterros o mecanismo de reciprocidade, obviamente, non se dá nunha determinada época do ano senón que se activa cando se produce o suceso activador desta cadea de dons solidarios, isto é, un falecemento.

Que se dá?

O tipo de don a entregar variou ó longo do tempo. Ata os anos 70 o frecuente era dar queixos e botellas de augardente que despois eran vendidos na feira que había cada quince días para obte-los cartos necesarios para o pago do enterro. As feiras ás que se acodía normalmente eran a de Curtis, a de Ordes ou a de Adina, no Mesón do Vento, de pendendo de cal cadrase que era a primeira trala data do enterro. A partir do último cuarto do século XX pasouse a dar diñeiro directamente.

Antes daban un queixo, unha botella de caña, sobre todo queixo. A caña mercábase que non se facía. Despois daban queixos uns e outros empezaban a pagar. Nos anos 70 dábanse cartos.

É importante dicir que non todo valía para doar senón que se daban aquelas cousas, ou produtos, susceptibles de poderen ser vendidas, é dicir, que tivesen certo valor e demanda no mercado para garanti-la súa venda e a obtención de ingresos cos que axudar no pago dos gastos do enterro. Así mo dicía a Sra. María Pardo, veciña da aldea de Feás:

Había que levar un queixo de confianza, bo.

Queixos e augardente, como dixemos, eran os dons habituais. A augardente é un produto escaso na zona de Mesía pois non é terra vinícola, polo que era necesario mercalo previamente para despois poder doalo á casa do fiando. O queixo, en cambio, adoitaba facerse na casa pois é un produto de grande consumo por ser un derivado lácteo e ser este o principal motor económico da comarca. Esta produción caseira dos queixos facía que non houbera un estándar de peso ou tamaño, senón que cada queixo era segundo o gusto do produtor polo que despois había que realiza-la tarefa de emparella-los queixos de peso, tamaño e forma similar para poder vendelo na feira, pois o queixo vendíase por parellas como ben me explicaba a informante:

Os queixos facíao a xente na casa. O queixo véndese por parellas que foran iguais, nas feiras véndense por parellas. Levabas 30 ou 40 parellas de queixo á feira.

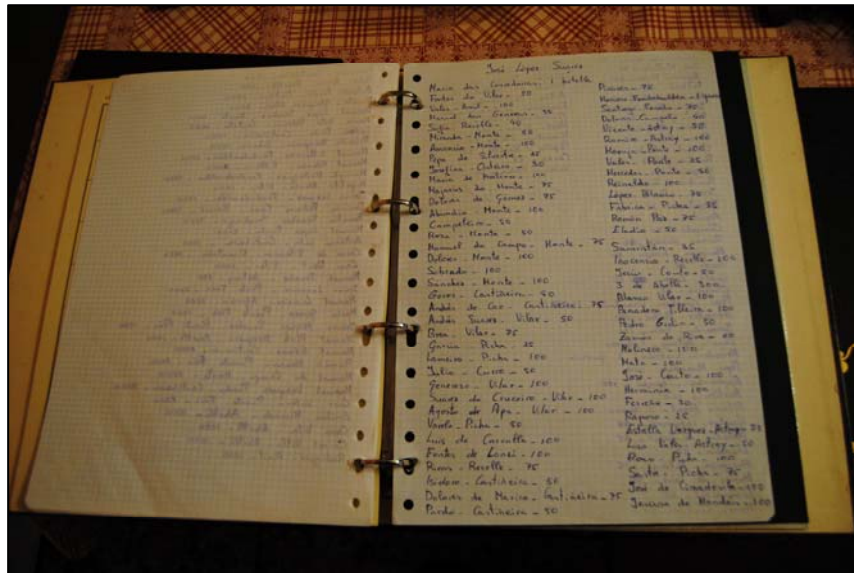
Outro aspecto que non se nos pode escapar nesta análise é que o que se dá —ou intercambia, se o vemos dende a óptica diacrónica— non son exclusivamente bens ou cartos senón que, ante todo, son cortesías, apoios familiares, mostras de boa veciñanza onde a transacción non é máis ca un elemento e no que a circulación de bens ou doazón de cartos é tan só un dos termos dun contrato máis amplo de convivencia, solidariedade e apoio mutuo entre os membros dunha parroquia .

Canto se dá?

Do estudo dos libros de doazón ós que tiver acceso e do recollido nas entrevistas tamén se pode deducir que non é un proceso de prestación agonista, é dicir, competitiva, senón que todos dan máis ou menos unha mesma cantidade, sen existir, agás en casos illados,

o impulso a competir na doazón coa espera de que o outro —receptor da doazón—

incremente aínda máis o contradón chegado o momento de corresponder. Podemos considerar estas doazóns, xa que logo, como prestacións non agonistas pois o fin das mesmas non é competir a ver quen dá máis. Si ben é

certo que existe o costume de dar sempre un pouco máis da cantidade recibida, pois iso é o solcialmente aceptado ou esixido mais sen entrar nunca nunha batalla competitiva por se-lo máis xeneroso no don ou no contradón. Así se refería o tema das cantidades “estipuladas” un dos meus informantes:

Ata 5.000 pesetas daban, o normal 2.000 e 1.000, para abaixo non. Nos anos 70 daban 25 e 30 pesetas.

Vemos, xa que logo, que existe unha diferenza entre este tipo de dons e contradóns e o que ocorre noutro tipo de celebración onde as prestacións adoitan ser claramente agonistas, por exemplo, cando rivalizamos nos aguinaldos, nos banquetes, nas vodas, nos presentes de Nadal, nas invitacións. Unhas celebracións que, ás veces, se converten nunha especie de competencia revanchista pois é ben sabido que en Galicia, nas festas patronais, nas vodas, comuñóns e bautizos hai que “bota-la casa pola ventá” para agasalla-los convidados, para aparentar ser un “gran señor”, son dalgún xeito unha mostra de gasto ostentoso e sen medida.

Por que se dá?

Cando un fala cos veciños de Mesía un dáse de conta de que varias son as motivacións que subxacen á tradición de doar bens ou cartos para o pago dos enterros. Por unha banda a doazón faise por solidariedade entre veciños, por boa veciñanza, por axuda-los membros da comunidade na que vivimos nun momento, como o falecemento dun ser querido, delicado tanto economicamente como no plano emocional. Pero esa solidariedade e xenerosidade agocha tamén un interese persoal pois a familia ou casa que dá para a axuda no enterro sabe que tamén haberá de recibir dons no momento que ela se atope nunha situación similar, damos, xa que logo, para poder recibir no futuro.

Dixemos anteriormente que non só no concello de Mesía existían este tipo de mecanismos de solidariedade e de intercambio senón que noutros moitos lugares de Galicia se realizaban, e se realizan, tamén prácticas sociais similares. En Cuiña, no concello de Betanzos tamén se daban produtos agrarios ou cartos para a axuda do pago do enterro. O mesmo acontecía no concello de Frades. No concello de Barreiros, parroquia de San Pedro de Benquerencia, aldea de Agolada (Lugo) os veciños facían achegas dinerarias para o pago dos enterros dos veciños falecidos. Un membro da casa do defunto era o encargado de apuntar as cantidades que doaba cada veciño a medida que estes ían chegando á casa para asistir ó velorio. O antropólogo José Luís Cardero testemuñoume a existencia de prácticas similares na parroquia de Hombreiro ou en Meilán (Lugo) onde os veciños axudaban no pago dos enterros coa contribución de produtos do campo e animais da casa. Segundo me referiu o arqueólogo Xabier Moure, na parroquia de Rao, en Navia de Suarna (e que pode ser estendido a outras parroquias do mesmo concello e ó de Cervantes) os veciños colaboraban economicamente para paga-lo enterro e os responsos. Ademais achegaban viandas para dar sustento ás persoas que viñan de lonxe. En Vilaspasantes, no concello de Cervantes, tamén colaboraban nos gastos. En Mosteiro (Navia de Suarna) o carpinteiro, encargado de face-los cadaleitos, non cobraba en cartos senón en especies (leiras, porcos...); no caso de que a familia do defunto non tivese posibilidade de paga-lo enterro, non se lles cobraba, encargábanse os veciños de cargar cos gastos do carpinteiro.

O pago do enterro como intercambio e reciprocidade

As cuestións referentes ós mecanismos de intercambio e reciprocidade dentro das distintas sociedades foron uns dos temas preferidos dos antropólogos ó longo do século XX. Dende os pioneiros traballos do antropólogo americano Franz Boas sobre o *Potlach*¹, pasando polas investigacións de Malinowski en torno ó *Kula*², as achegas de Marcel Mauss sobre o don ou as distintas clasificacións establecidas por Shalins, os sistemas de reciprocidade, o intercambio e as dinámicas do don foron obxecto de numerosas investigacións, seminarios e monografías.

Pero en que consiste o concepto de reciprocidade? A reciprocidade fai referencia á un mecanismo de correspondencia mutua. Como ben fixeron constar no seu día Marcel Mauss, Malinowski ou Shalins, o concepto de reciprocidade é básico na idea de intercambio e, xa que logo, de suma importancia na análise dos mecanismos de doazón que estamos a estudar. Este sentido de reciprocidade vese claramente na seguinte afirmación recollida do Sr. Ramón López, informante de Mesía:

Cando morría un dunha familia ti sabías quen dera e quen non dera porque tiñas todo apuntado no libro de firmas. Se aghora, por exemplo, morre un calquera nós vimos aquí (ó libro) e lemos a ver si aparece . Se cadra acórdaste de canto dera pero si cadra non te acordas. Despois se queres dáslle, aínda que non viñera.

O intercambio sería un proceso mediante o cal se satisfacen obrigas entre varias partes, xa sexan individuos, grupos ou institucións. En determinados momentos este tipo de intercambios poden estar institucionalizados socialmente —o caso do Kula ou do Potlach— de xeito que se crea unha auténtica rede social de intercambio. O sistema solidario e recíproco de pago dos enterros en Mesía, e en moitas parroquias de Galicia, é un exemplo de mecanismo de intercambio socialmente institucionalizado. Na sociedade capitalista actual temos un exemplo de algo similar na tradicional entrega de regalos de Nadal, no senso de que está socialmente institucionalizado o feito de facerse agasallos mutuamente coincidindo con este período do ano.

Pero volvamos ó concepto de reciprocidade. M. Shalins diferenciaba tres tipos de reciprocidade: xeneralizada, equilibrada e negativa. A Xeneralizada, modelo de reciprocidade na que a contraprestación non se estipula por tempo, cantidade ou calidade. A reciprocidade Equilibrada, na que a prestación e contraprestación de bens recibidos son iguais en valor e utilidade nun período finito: equivalería a unha especie de intercambio directo. A reciprocidade Negativa, onde a contraprestación dá lugar a unha vantaxe perseguida de antemán: contempla, pois, obter algo a cambio de nada.

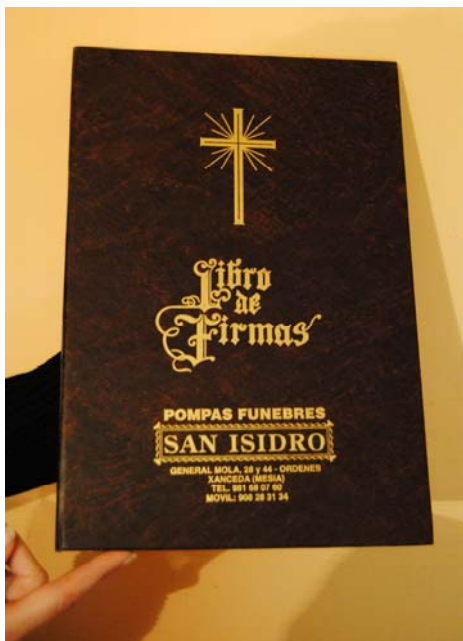

Cando analizamos en profundidade o mecanismo de doazón para o pago dos enterros podemos atopar características tanto de reciprocidade xeneralizada como de reciprocidade equilibrada, segundo a óptica que empreguemos na análise. Se o estudamos dende un punto de vista sincrónico e sen ter en conta as motivacións

finais de quen doa, poderíamos pensar que a dinámica de colaboración no pago dos enterros corresponde a unha tipoloxía de reciprocidade xeneralizada, xa que fai referencia a transaccións putativamente altruístas, no sentido dunha asistencia prestada e, de ser posible e necesario, de asistencia correspondida. Para Malinowski o tipo ideal deste tipo de reciprocidade xeneralizada sería o regalo ou presente puro, a dádiva. Pero cando analizámo-lo proceso tendo en conta a dimensión temporal, isto é, dende unha óptica diacrónica, e considerando as motivacións “interesadas” que subxacen no feito de face-la doazón para o pagamento do enterro, atopamos unha nova dimensión na que o proceso se achega máis a un mecanismo de reciprocidade equilibrada, pois o que cada casa dá para a contribución do custo do enterro vai en consonancia co que antes recibiu

esa casa por parte da familia do finado. De aí o equilibrio da transacción aínda que o contradón ou correspondencia se vexa diferida no tempo ata que aconteza o suceso desencadeante do proceso, isto é, a morte dalgún membro da familia que previamente contribuíu coa súa achega ó pago do enterro.

As contribucións ó pago dos enterros: exemplo dun don

Dar é compartir voluntariamente o que se ten. O don é un acto que instauration unha relación dobre entre o doador e o receptor. O don voluntario aproxima o doador e o receptor e, por ser voluntario, créalle unha débeda a quen o recibe e xera, xa que logo, a obrigaion de recibir e de devolve-lo recibido ou, se se prefire a expresión, de volver dar. Deste xeito, un don forza outro don nunha cadea de dons e contradóns que equilibran os primeiros. Os dons son socialmente necesarios para producir e reproducir as relacións sociais e son un fenómeno integrador que contribúe á estabilidade do sistema social.

Poñamos un exemplo recollido no traballo de campo de como o don crea a obrigaion do contradón, como a doazón pon en marcha un mecanismo de contradón para equilibra-la relacións sociais:

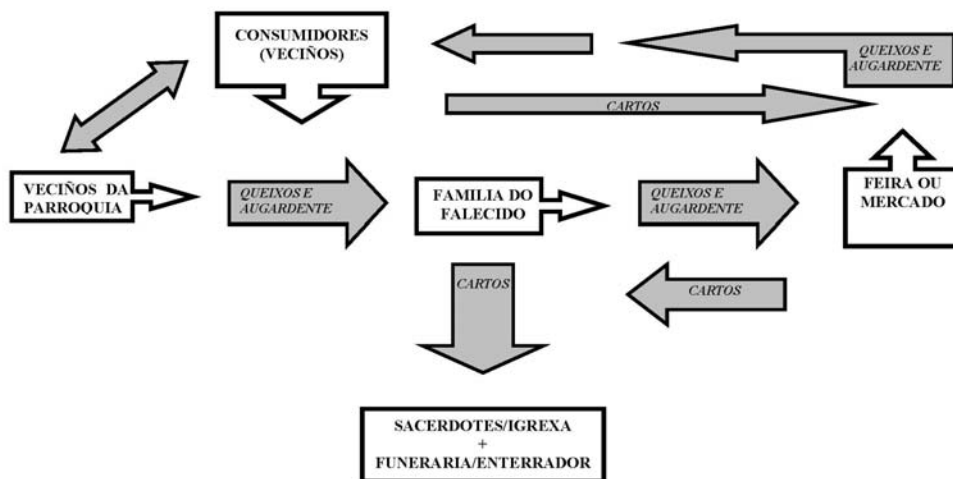
Manuel aquí nunca vén, e eu díxenlle (referíndose ó seu marido): é mellor ir (ó enterro dun finado da casa de Manuel) e aínda que lle deamos 1.000 ou 2.000 pesetas a nós tamén hannos de facer falta. E despois cheghou a hora de morrer a nai deste e viñeron, e cheghou a hora de que morrera a súa irmá e viñeron.

O don arrastra contradóns que mobilizan riquezas ou bens e a enerxía de numerosos grupos e individuos, pois pon en movemento a toda a comunidade. Nos tempos en que a contribución ó pago do enterro se facía en especie, cando acontecía un falecemento na parroquia púñase en marcha un proceso de circulación de bens dende as familias doantes cara á casa do falecido e, posteriormente, dende a familia do falecido cara ás feiras onde entraban no circuío do mercado e se vendían os produtos doados. Das feiras, a través da compra-venda, os produtos doados pasaban a man dos consumidores e este procedemento xeraba un fluxo de diñeiro que revertía na familia do falecido para o pagamento do enterro. Había xente que lle daba os queixos a vender a unha veciña feirante co que sacaba aínda máis proveito, pois esta era especialista no comercio e obtiña maiores rendementos pola venda dos dons recibidos.

Ás veces levábanos (os queixos) á feira unha veciña feirante e así sacáballe máis porque os vendía cos dela.

Deste xeito activábase todo un circuío económico e comercial que transformaba os dons en diñeiro, activaba a economía local e puña no mercado unha maior cantidade de produto dispoñible para a venda.

CIRCUITO COMERCIAL DOS BENS DOADOS PARA O PAGO DO ENTERRO

Para Mauss o don sería unha categoría fundamental dentro do sistema de relacións sociais non estatais. A través do intercambio garantízase a paz social e con el é posible instalar certas condicións obxectivas que axudan a desenvolver alianzas e contratos, no noso caso entre familias e veciños. O don é alianza, solidariedade e comunión. O don é equivalente á consolidación da paz.

O sistema de pago compartido dos enterros en Mesía é un acto con múltiples dimensións, capaz de condensar en si mesmo moitos aspectos da sociedade. É o que podemos denominar un feito social total, pois integra os campos diferentes do social e, á vez, integra os diversos actores sociais. O seu carácter de feito social total vén dado porque son fenómenos de carácter económico, político, relixioso e mesmo estético.

O pago do enterro como un feito social total

Cadro de James Gilchrist Swan (1818-1900). Potlach deo pobo Klallam en Port Townsend, Washington, USA,

vai máis alá do seu significado estritamente económico ou material porque a súa práctica cumpre a importante función de potenciar, manter ou renovar —mediante a entrega de cartos ou de queixos— as alianzas e a boa convivencia entre as distintas familias —ou casas— das parroquias de Mesía.

O enterro, co seu mecanismo de entrega de dons, convértese así no que Marcel Mauss chamaba un fenómeno total, no senso de que:

- É un fenómeno relixioso, pois o falecemento dun veciño vai acompañado da cerimonia da extrema unción, do viático, da misa, do enterro e dos funerais. É espiritual, pois ó redor do velorio desprégase todo o universo simbólico da escatoloxía tradicional galega, das ánimas e dos defuntos.

En 1947 morreu o pai, viñan os veciños lavar a roupa e había que ter para xantar e unha botella de caña para lavar as mans despois de lavar a roupa do morto.

- É un fenómeno económico, pois dáse unha entrega de bens para o pagamento do enterro que antigamente puñan en marcha todo un circuíto comercial de venda deses dons na feira.

Uns 20 €, outros 10, outros 30 e xúntase un lote de cartos.

- Así mesmo, é un fenómeno social que propicia a reunión de familias e veciños fortalecendo os vínculos sociais. O enterro supón a reunión de familias e veciños onde se confraterniza.

Xúntase moita xente. [...] non viñan rezar, nin daban pero viñan ó enterro. Ás veces viñan de tódalas casas da parroquia.

- É un fenómeno xurídico no senso de que a través da doazón establécese unha obriga tácita de corresponder con outra doazón chegado o momento oportuno.
- É un fenómeno político pois inflúe nas relacións sociais

Se ías de fóra invitaban a comer o queixo, pan e cea. Ós da parroquia non se invitaban, ós de fóra si e tamén ós mangueiros (os que portan o cadaleito no enterro)

O pago solidario dos enterros é ademais unha institución que se serve deste intercambio diferido para estabilizar e progresar nas relacións que se establecen entre as distintas casas, familias e individuos da comunidade parroquial. O vehículo que facilita a consolidación desta relación é a máxima universal que propón Mauss: dar, recibir e devolver.

Dar, recibir e devolver

O don e a súa reciprocidade, é dicir, a obriga de dar, recibir e devolver mantén unha alianza permanente entre as diferentes partes implicadas. A aceptación do don ou doazón significa o comezo dunha asociación entre as dúas partes interesadas, neste caso entre dúas casas e familias.

As Tres Gracias. Cadro de Peter Paul Rubens (1577–1640)

Hai tres aspectos sumamente importantes neste tipo de intercambios, poderíamos dicir que son tres leis de obrigado cumprimento, que xa foron destacadas por Mauss ó estuda-lo feito e o mecanismo do don: a obriga de dar, a obriga de recibir e a obriga de devolver. Estas tres obrigas que forman parte do mecanismo de intercambio-don, son elementos estruturais do mesmo. Tres obrigas que relaciona o don coa figura das Tres Gracias, ou Tres Cárites, da mioloxía grecolatina —Aglaya, Talía e Eufrosine— onde, segundo explica Séneca, unha significa face-lo ben, outra recíbilo e a terceira devólvelo. Séneca di no seu *De beneficiis*:

Por que son tres as Gracias, por que son irmás, por que se collen da man? [...] Polo triple ritmo da xenerosidade, que consiste en dar, aceptar e devolver

[...] como gratias agere, significa “da-las grazas”; as tres fases deben estar encerradas nunha danza, como o están as Gracias; a orde dos beneficios require que sexan dados en man pero que regresen ó doador.

Vexamos agora esas tres obrigas:

- Obriga de recibir: a familia non ten dereito a rexeitar unha axuda se non quere facer periga-las relacións sociais da comunidade ou inimizarse cun veciño ou familiar. Existe, polo tanto, unha obriga moral, ética e social de acepta-la axuda ofrecida por un veciño.
- Obriga social e moral de dar: podemos pensar *a priori* no carácter voluntario destas prestacións, que parecen libres e desinteresadas, pero no fondo son obrigatorias e interesadas. Dábase para o enterro dun veciño porque:

Se cadra viñan épocas que non tiñas 50.000 pesetas para o custo do enterro.

E, xa que logo, había que dar para despois poder recibir cando un o necesitase. Polo tanto vemos claramente o carácter interesado da doazón.

Cada un dá o que pode ou o que quere. Se cadra alghún que podía dar 5.000 dábache menos pesetas e se cadra alghún rico que podía dar máis daba pouquiño.

Negarse a dar, ó igual que esquecerse de invita-los que veñen de fóra ou negarse a aceptar interprétase como un insulto para a outra parte, un acto de confrontación que supón rexeita-los vínculos de veciñanza, de familiaridade ou de alianza social.

Relación había e falábase pero son os ghrandes os que reducían, os que perden sempre de dar.

- Obriga de devolver: acepta-los dons é verse na obriga de devolvelos. A obriga de devolver dun xeito digno e xeneroso convértese nunha obriga moral e social. Unha obriga de devolver con dignidade a risco de quedar en evidencia se non se devolve o recibido ou, preferiblemente, un pouco máis, algo, asemade, que é socialmente sancionable.

Polo regular sempre ibas...dábanche 100 e ti dabas 110, iba aumentando. E outro dábache 60 e ti dabas 70 ou 80. Sempre se foi dando unha migha máis que che daban.[...] Dabas porque querías. Se cadra tamén cando morrera eu e aquel que viñera por aí, e se cadra tamén daba unha migha máis e outros daban menos e outros non daban nada.

O don que non se devolve converte en inferior a persoa que o aceptou —neste caso á casa do finado—, e máis aínda se o aceptou sen idea de corresponder no futuro. A caridade fire e humilla a quen a recibe, degrádaa e pon a persoa que a recibe nunha situación de inferioridade fronte ó que dá, que sempre estará nun estado de superioridade. É a capacidade de devolve-lo dado, ou corresponder en igual medida, o que iguala a balanza e pon ámbalas dúas partes da relación nun mesmo nivel moral e social. As invitacións e as mostras de cortesía tamén deben devolverse.

Dicía Mauss que o don implica a noción de crédito, no sentido de que a partir dun sistema de agasallos que sen dan e se devolven dentro dun prazo xorde tanto o troco — froito da simplificación e a redución dos tempos do intercambio—, como a compra-venda (ó contado ou a prazo) e o crédito.

A trama social

Un aspecto a ter en conta ó estudar esta peculiar rede de intercambio e reciprocidade veciñal é o concepto de trama social, definido por Whitten e Wolfe no ano 1974 como *aquela serie de vínculos comúns entre individuos capaz de actuar como base para a mobilización dos mesmos con propósitos e en condicións específicas*. Ese grupo de persoas que interactúan entre si e que se atopan organizadas e integradas nunha totalidade constituirían unha sociedade.

A idea de parroquia, o sentimento de pertenza a ela e a unión veciñal que iso xera son factores fundamentais para entende-la trama social que sustenta os mecanismos de don e contradón que se despregan en torno á cuestión do pagamento dos enterros en Mesía. E isto é así porque a serie de vínculos comúns son un factor subxacente ó establecemento das relacións interpersoais e da trama social.

A parroquia foi no mundo rural galego o núcleo básico de ordenamento territorial, a auténtica unidade social asentada nun territorio perfectamente delimitado, identificado e recoñecido polos seus veciños. Malia que a parroquia ten unha orixe eclesiástica —o

Código do Dereito Canónico defínea como a unidade básica de delimitación territorial da Igrexa, agrupados xerarquicamente en arciprestados—, co tempo tomou un novo significado como a unidade administrativa básica para regula-la participación veciñal. A parroquia tamén ten un compoñente económico e agrario pois facilita a organización da actividade agraria tradicional e do aproveitamento dos recursos comúns, dos cales o monte comunal é un bo exemplo. Cómpre lembrar que o termo “parroquia” vén do latín

parochia e do grego *paroikía*, que significa "habitación" ou "reunión de habitantes", sendo *paroikos* o “veciño” e *paroikein* “residir”. No senso etimolóxico, forman a parroquia, xa que logo, os que viven xuntos ou os que habitan en veciñanza. Ó longo dos séculos este peculiar microcosmos galaico foi testemuño de moitos cambios políticos, económicos e sociais pero para os galegos a parroquia seguiu sendo a súa referencia identitaria, a súa “patria chica”. Así que cando lle preguntas a un galego onde vive —agás que viva na cidade— ou preguntáslle de onde é dirache que é do lugar de tal, da parroquia tal.

Formar parte dunha parroquia une, non só por habitar nun mesmo espazo xeográfico e simbólico senón porque fai que esa comunidade comparta unha mesma identidade. Asemade, formar parte dunha parroquia orixina obrigas, obrigas para mante-la boa veciñanza, obrigas de axuda mutua, de solidariedade fronte ós imprevistos e de reciprocidade. É precisamente no marco da parroquia rural galega na que este tipo de dons recíprocos teñen sentido e cumpren a súa función, unha función específica e solidaria de satisfice-las necesidades económicas imprevistas que se orixinan coa morte dun membro da casa ou da familia.

Aquí na parroquia quedaríña seis ou sete casas sen dar.

A idea de solidariedade e o pagamento comunitario do enterro

Podemos defini-la solidariedade como a comunión entre os membros dunha determinada comunidade baseada no recoñecemento da súa interdependencia mutua e intereses compartidos. Os sentimentos de solidariedade que comparten unha comunidade constitúen unha base importante para o mantemento da orde e da integración social en todo o grupo. A solidariedade do grupo —no noso caso da parroquia— baséase en crenzas e prácticas compartidas, todo un mundo simbólico e ritual que fai de cemento

de unión da comunidade social e de fíos conformadores da trama social. Os membros do grupo social tenden a respecta-los mesmos valores, ó tempo que perciben os demais como copartícipes dos seus intereses. Solidariedade é, xa que logo, un sentimento de responsabilidade mutua entre varias persoas ou grupos, e implica a idea ética de deber e de obriga recíproca, precisamente o motor que move o mecanismo do pago comunitario dos enterros en Mesía e noutras parroquias galegas. Para Durkheim a solidariedade é sinónimo de cohesión e de concordancia entre persoas e o copago veciñal dos enterros é precisamente iso: unha mostra de solidariedade e cohesións social.

No ensaio sobre o don, Mauss sostíña que doar ou dar algo fai grande o doador e crea, como vimos, unha obriga inherente no receptor de devolve-lo presente. A serie resultante dos intercambios que se dan entre os membros dun grupo, ou entre grupos distintos, establece unha das primeiras formas de economía social e de solidariedade. O don, en definitiva, establece fortes relacións de correspondencia, hospitalidade, protección e asistencia mutuas.

Aghora non se leva pero, cuidado, era unha cousa boa. Era unha cousa boa, ighual que hoxe paghas un seghuro e paghas 20 ou 30 € e telo entierro pagho...vale. Pero daquela era unha cousa boa porque, ó mellor, non tiñas onde enterrar a unha persona e dábanche 2.000 pesetas e ti... e 2.000 de aquí e 2.000 de alí...

Os denominados ritos de solidariedade serven para desenvolver e manter sentimentos de solidariedade dentro do grupo, isto é, entre os participantes do rito. Neste senso, o sistema de dons e contradóns que se desenvolven ó abeiro dos enterros podería ser definido como un rito de solidariedade, unha solidariedade recíproca para constituír unha sorte de mutualidade ou seguro veciñal fronte ás continxencias do devir da vida, neste caso, dos custos que supón o pagamento dun enterro, unha sorte de mutualidade fronte ó gasto da morte e o risco de quebra económica que isto supuña e volve supor nos tempos de crise en que vivimos.

Dar para os enterros faise de toda a vida. Aghora a xente ten seghuros e está deixando de facerse.

Conclusións:

Hoxe en día, en Galicia, en pleno século XXI e mergullados nunha sociedade capitalista de mercado aínda sobreviven realidades sociais que están máis alá do mercado, mecanismo de reciprocidade e solidariedade social que foron fundamentais para artellar este tipo de comunidades rurais agrarias, que formaron parte dos procesos de construción social e de imbricación das distintas familias da parroquia.

Podemos resumi-las principais características do proceso de pago comunitario dos enterros nos seguintes puntos:

- É un mecanismo de intercambio socialmente institucionalizado.
- É un exemplo de reciprocidade que presenta aspectos ambivalentes dunha reciprocidade xeneralizada e da reciprocidade equilibrada.
- É un mecanismo de intercambio non agonista aínda que sempre hai que dar algo máis do recibido.

- É un fenómeno social total.
- É unha mostra de solidariedade social pero tamén existe un interese propio.

Este sistema de dons e contradóns, de axudas recibidas e de obrigas de devolución diferida, en definitiva, de cooperación entre os membros da comunidade supón unha auténtica mutualidade fronte ós gastos, ás veces imprevistos, dun enterro. Un gasto puntual que pode supo-la posta en perigo da delicada economía doméstica das sociedades rurais ou agrarias. É un mecanismo que ofrece unha seguridade social, un colchón ou garantía ante este tipo de eventos custosos. Os veciños actúan, xa que logo, conscientes dos seus propios intereses pero tamén dos do grupo ou sociedade. Existe unha conciencia do grupo e das relacións e dependencias mutuas.

Hoxe facer un entierro méteche nun probelma.

A metade deles teñen que quedar debendo cartos ou buscando

Unha forma de actuar e de interactuar nunha sociedade rural esmorecente na que o *homo economicus* e a súa racionalidade aínda non callou totalmente, máis condenada no futuro a esvaecerse nun novo mundo de relacións sociais máis individualistas e antagónicas, unha sociedade radicalmente materialista na que o sistema económico érguese e impoñese por riba de calquera esfera do social, onde a solidariedade familiar e comunitaria se reducen e tenden a desaparecer.

Hai moitos ricos que din que agora non se debe dar nada, nin dicir nada e levalos (os mortos) o sanatorio.

Unha sociedade en continua transformación na que a actual implosión do sistema capitalista provocará que o don e a reciprocidade volvan ser no futuro máis necesarios que nunca.

Eso vai volver outra vez, xa verás. Porque ti cres que vas dipoñer agora mesmo de, Dios quera que non, pero morre este home ou morre miña soghra ou morro eu, de 3000 €, así, ó momento? Que hoxe un enterro non sale en...

ANEXO: Datos xerais sobre o concello de Mesía

Situación:

O Concello de Mesía está situado no centro oeste de Galicia e ó leste da provincia da Coruña. Linda cos concellos de Frades, Boimorto, Curtis, Vilasantar, Cesuras, Abegondo, Ordes e Carral. A capital municipal é Xanceda e dista de Santiago de Compostela 42 Km, 46 Km da Coruña e 16 Km de Ordes.

Superficie e xeografía:

A superficie municipal é de 106,8 Km² e comprende un territorio, no plano xeolóxico, relativamente homoxéneo cunha altura media de 400 metros sobre o nivel do mar. O concello comprende 12 parroquias coas seguintes aldeas:

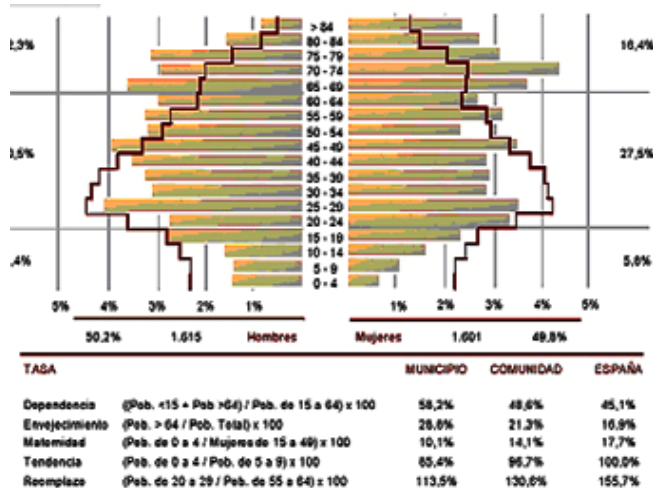
- Albixoi (Santa Mariña), composta polas aldeas de: A Carballeira, A Casanova, Castiñeiras, A Fieiteira, O Formigueiro, A Fraga da Lata, A Igrexa, A Lata, Novás, Ousende, O Parceiro, Pereira, Quintás, A Torre, Xemerás e Xestosa.
- Bascoi (Santiago), formada por: Amande, Agualada, Bermui, Os Blancos, O Campo, As Corredoiras, O Fondo, A Fonte, A Fraga, Gandarela, Liñarcovo, O Medio, Paredes, A Pedreira, A Pobra, A Rañoa, O Regueiro, Sadornín, Tamarín, Teixeiras, A Uceira, Vilanova e Vilariño.
- Boado (Santiago), formada por: Aldín, Barcia, Barreiro, O Castro, O Espadanedo, Fontorto, Gandarela, A Igrexa, Lagares, O Outeiro, O Pazo e Vilar.
- Bruma (San Lourenzo), composto por esta mesma aldea.
- Cabrui (San Martiño): O Abeneiral, O Candal, As Cangas, A Casanova, O Cruceiro, As Foucellas, A Fraga, A Gándara, A Igrexa, Mou, O Pazo, Picoi, Raíña, O Río, Santa Uxías, A Tarroeira, A Tieira da Baiuca, A Tieira Grande, A Tieira Pequena, O Vilar, Vilardevesa, Vilarensal, Vista Alegre e Os Zacotes.
- Castro (San Sebastián), formada polas aldeas de: A Escarabelleira, Gosende, A Igrexa, O Lago, O Pazo, A Ponte, Recea, O Telleiro, A Vila e As Xunqueiras.
- Cumbraos (Santa María), formada polas aldeas de: A Brea, A Cabra, Os Carballás, Castiñeiras, O Castrallón, Fachas, Fontefría, A Granxa, A Igrexa, O Maruzo, O Mesón de Varela, Montouto, O Piñeiro e A Porta das Matas.
- Lanzá (San Mamede), formada polas seguintes entidades de poboación: Cabanas, O Empalme, Fontelanzá, O Outeiro, O Rañedo, Reirís e O Souto.
- Mesía (San Cristovo): Alfonsín, Alvite, Amil, Areosa, Astrai, O Campo, A Castiñeira, O Cruceiro, O Curro, A Escarabelleira, Feás, Feás de Arriba, Fondo

da Aldea, Gudín, A Igrexa, Leborís, O Monte, Nosiño, O Outeiro, Recelle, Sobrado, Tiñoso, A Torre e Vilar

- Olas (San Lourenzo), está formada polas aldeas de: As Calles, A Carballa, O Carballal, Cima de Vila, A Hedra, A Igrexa, Leborís, Mandás, O Mato de Abaixo, O Mato de Arriba, Meilán, As Pereiras, O Piñeiro, Queiroa de Abaixo, Queiroa de Arriba, Soutelo e O Xiao.
- Visantoña (San Martiño), está formada polas aldeas de: Busto, O Calexo, A Calzada, A Carballeira, O Castro, Covelo, Escaravalleira, Guitiriz, A Igrexa, Os Martices, A Panceira, O Pedrido, O Pousadoiro, A Ribeira, Os Ricos, O Rochiño, Seble, A Valga e Vilanova.
- Xanceda (Divino Salvador): Arosa, O Beledo, Os Camiños, O Campo das Mentiras, O Campo, A Casagrande, A Casanova, O Castro, Os Corrillos, O Couto, A Fonte, A Fraga, A Igrexa, Mata, As Pereiras, Pereiruga, Reboredo e Xancedavella.

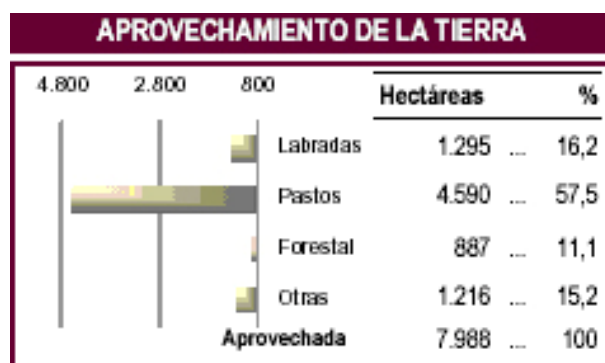
Demografía

O concello de Mesía conta cunha poboación de 3017 habitantes e cunha densidade de poboación de 28,91 hab./Km². A poboación distribúese en pequenas aldeas que conforman un total de 12 parroquias e dende os anos 60 do pasado século vén sufrindo unha considerable diminución de habitantes, pasando de 6.306 no ano 1960 ós 3.017 actuais. Os motivos deste descenso poboacional hai que buscalos

na forte emigración e no envellecemento da poboación que leva parello, asemade, a caída da natalidade. A consecuencia final é que hoxe en día Mesía ten unha pirámide de poboación totalmente desequilibrada e enormemente minguada na base, cunha porcentaxe do 30% de maiores de 64 anos e tan só un 7% de menores de 15 anos .

Economía

A economía do concello de Mesía está dominada polo sector primario e dentro del destaca polo seu peso o subsector agropecuario con máis de 521 explotacións agropecuarias censadas que converte a Mesía nun dos concellos da provincia da Coruña con maior número de cabezas de gando vacún, cun total de 11.044 bóvidos segundo os datos do IGE (Instituto Galego de Estatística) correspondentes ó ano 2003.

Loxicamente a agricultura é o sector de actividade con maior número de ocupados (46%) seguida da construción (18%), o factor servizos e por último a industria .

Bibliografía

- Frigolé Reixach, J. (director). *Las Razas Humanas. Vol. VIII: Teorías Antropológicas*. Oceano Grupo editorial. Barcelona, 1995
- Hunter, D.E., Whitten, P. *Enciclopedia de Antropología*. Ediciones Bellaterra, S.A. Barcelona, 1981
- Lisón Tolosana, C. *Perfiles simbólicos morales de la cultura gallega*. Akal. Madrid 1974
- Lisón Tolosana, C. *Antropología Cultural de Galicia*. Siglo XXI de España Editores. Madrid, 1977
- Malonowski, B. *Los argonautas del Pacífico occidental*. Editorial Planeta-De Agostini, Barcelona, 1986
- Martínez Veiga, U. *Historia de la Antropología. Teorías, praxis y lugares de estudio*. Uned. Madrid, 2007
- Mauss, M. *Ensayo sobre el don*. Katz editores. Madrid, 2009
- Moreno Feliu, P. *Entre las Gracias y el Molino Satánico. Lecturas de antropología económica*. Uned ediciones. Madrid, 2004

NOTAS:

---

¹ **Potlach:**

Potlatch é o nome dunha cerimonia realizada polos indios da costa do Pacífico no noroeste de Norteamérica, nas rexións costeiras do sur de Alaska, a antiga Columbia Británica de Canadá e o actual estado de Whashington. Simplificando moito, o potlach, vixente ata o século XX, era unha festa cerimonial seguida de distribución de agasallos ós convidados en consonancia co seu rango e facíase con motivo de acontecementos máis ou menos significativos como un funeral, un matrimonio, acceso dun individuo a un estatus determinado ou para humillar a un rival. Nestas celebracións, a través da entrega de agasallos e mesmo da destrución de grandes riquezas, os xefes tribais adquirían prestixio e estatus social. Canta máis riquezas se daban e se destruían máis poderoso era o doador antes os seus hóspedes. O potlach é un fenómeno total, pois é relixioso, mitolóxico, chamánico, económico e, así mesmo, un fenómeno social que propicia a reunión de tribos, clans e familias. O potlach presenta un fenómeno de doazón de bens dun grupo a outro grupo e a obriga de devolve-lo con creces. Todo o sistema baséase no principio da rivalidade, do antagonismo. O estatus político dos individuos dentro das confrarías e clans, os rangos de todo tipo gáñanse nunha guerra pola propiedade. Para algúns antropólogos o potlach constitúe un mecanismo de adaptación cultural ante períodos alternantes de abundancia e escaseo, xa que cando un poboado tiña excedentes froito dun ano bo podía pór en marcha o proceso do potlach para gañar en prestixio e estatus. Estes potlatches servían, asemade, para distribuír alimentos e riqueza a outras comunidades máis necesitadas. Cando o ano viña malo as xentes do primeiro poboado recibían invitacións a potlatches doutros lugares onde tiveran mellor ano e máis excedentes. Deste xeito, a práctica do potlach unía os grupos locais ó longo da costa noroeste do Pacífico nunha rede de intercambio.

² **Kula:**

Sistema de reciprocidade que abarca un amplo grupo de illas de Melanesia, ó oeste de Nova Guinea. O Kula é un tipo de intercambio dirixido e controlado polos xefes tribais, que se realiza baixo o principio da doazón e a xenerosidade, cun sentido máxico e ritual. Foi estudado por Bronislaw Malinowski —véxase o seu libro *Os argonautas do Pacífico occidental*—, e cumpre varias finalidades xa que o comercio, os festexos e a actividade cerimonial fortalece as alianzas comerciais e proporcionaba un mecanismo de ostentorio de prestixio. Os obxectos de intercambio máis características consisten en brazaletes (mwali) e colares de coral (soulava) que circulan en sentido inverso. Mediante o kula establécese un grande comercio intertribal que se estende a tódalas illas Trobiand pero non é un sistema de intercambio económico ou comercial en si mesmo. Ó igual que o potlach, trátase dun fenómeno social total.